

Kirchhof Gréta

**A nők elleni erőszak ábrázolása a szovjet és
magyar háborús propagandában a
Krasznaja Zvezda és a *Magyarság* című
napilapok cikkei alapján**

Tartalom

2. A források: a Krasznaja Zvezda és a Magyarság.....	6
3. A háborús nemi erőszak magyarázatai és értelmezési keretei.....	9
4. A cikkek kvantitatív jellemző.....	12
4. 1. A cikkek száma.....	12
4. 2. A leggyakrabban előforduló szavak.....	13
5. Az erőszak elbeszélésének motívumai.....	16
6. Az áldozatokhoz kapcsolódó motívumok.....	18
6. 1. Az áldozatok kora.....	18
6. 2. A megerőszakolt nők cselekvési lehetőségei.....	19
6. 3. Az erőszak egyes szám első személyű elbeszélése.....	21
7. Az elkövetőkhöz kapcsolódó motívumok.....	24
8. Narratívák és magyarázatok az erőszakra.....	25
8. 1. Magyarság.....	25
8. 1. Krasznaja Zvezda.....	29
9. Összegzés.....	32

Bibliográfia

1. *Beck, Birgit*: Wehrmacht und sexuelle Gewalt. Sexualverbrechen vor deutschen Militärgerichten 1939–1945. Paderborn. 2004.
2. *B. Nagy Anikó*: „Szoknyád az arcomra fogom borítani, a népek elé tárom csupasz alfeled”. Epizódok a nők elleni erőszak irodalmi és képi hagyományaiból. In: Elhallgatva. A háborús erőszak története és megjelenítése. Szerk. András Edit –, Mélyi József –, Pető Andrea. Bp. 2022.
3. *Burds, Jeffrey*: Sexual Violence in Europe in World War II, 1939–1945. Politics and Society. 37. (2009) 2.
4. *Cseny V.*: Russzkije (szovjetszkije) piszatyeli o Velikoj Otyecsesztvennoj vojnye v „Pravgye” i „Krasznoj Zvezgye” 1941–1942 godov: unyiverszalnoje i nacionalnoje. Mir nauki, kulturi, obrazovanyija. 94. (2022) 3. sz.
5. *Dubina, V. Sz.*: Szekszualnoje naszilije v godi Vtoroj mirovoj vojni: pamjaty, gyiszkursz, orugyije polityiki. Perszpektivi. Elektronnij zszurnal. 2. (2015) № 2.
6. *Dubina, V. Sz.*: Boleznyennaja tyema Vtoroj mirovoj vojni: Pamjaty szekszualnogo naszilija po obe sztoroni fronta. Vesztnyik RGGU. Szerija “Isztorija. Filologija. Kulturologija. Vosztokovegyenyije.” 6. (2011) № 17.
7. *Fóris Ákos*: Az 1941-es NKVD-tömeggyilkosságok magyarországi recepciója. Múltunk 65. (2020) 1. sz.
8. *Gebhardt, Miriam*: Als die Soldaten kamen. Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs. München. 2015.
9. *Giesen, Bernhard*: Triumph and Trauma. London. 2004.
10. *B. Kovaljov*: Kollaboracionyizm v Rosszii v 1941–1945 gg.: tyipi i formi. Velikij Novgorod. 2009.
11. *Krausz Tamás–Varga Éva Mária (szerk.)*: Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok (1941–1947). Bp. 2013.
12. *Kunt Gergely*: Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban. Bp. 2019.
13. *Krylova, Anna*: Stalinist Identity from the Viewpoint of Gender: Rearing a Generation of Professionally Violent Women Soldiers in 1930s Stalinist Russia. Gender&History. 16. (2004) 3. 626–653.
14. *Krylova, Anna*: Soviet Women in Combat: A History of Violence on the Eastern Front. Chicago. 2010.
15. *Paul Morrow*: A Theory of Atrocity Propaganda. Humanity: An International Journal of Human Rights. 9. (2018) 1. sz.
16. *Mühlhäuser, Regina*: Eroberungen. Sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion 1941–1945., Hamburg. 2010.
17. *Paksa Rudolf*: Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója. Bp. 2013.
18. *Pető Andrea*: Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt. Bp. 2018.
19. *Pető Andrea*: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemierőszak-esetek emlékezete. Történelmi Szemle. 49. évf. (1999) 1–2. sz. 85–107.
20. *Pető Andrea*: Magyar nők és orosz katonák. Elmondani vagy elhallgatni? Magyar Lettre Internationale, 9. évf. (1999) 32. sz. 68–71.
21. *Pihurik Judit*: Naplók és memoárok a Don-kanyarból, 1942–1943. Második, javított kiadás, Budapest, 2015.
22. *Séllei Nóra*: A női test mint áldozat – Polcz Alaine: Asszony a fronton. Korall - Társadalomtörténeti folyóirat. 16. évf. (2015) 59 sz. 108-132.

23. *Sipos Balázs*: Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat. Bp. 2011.
24. *Svégel Fanni*: Nemi erőszak az első világháborúban. Kérdések, források, problémák. *Sic Itur Ad Astra*. 72. szám (2020) 103–131.
25. *K. V. Szak*: Zsenszkaja povszednyevnoszty v okkupacii: szekszualnoje naszilije v dokumentah i szovjetszkoy propagangye. *Questio Rossica*. 12. (2024) № 2. 601–616.
26. *N. L. Volkonszkij*: Isztorija informacionnih vojn. V 2-h csasztyah. csaszty 2. Szentpétervár. 2003. 372.
27. *T. V. Volokityina*: „Pero priravnyeno k stiku!” Szovjetszkaja pecsatnaja propaganda v godi Velikoj Otyecsesztvennoj vojni. Szerija „Szlavjanye i Rosszija”. In: Szlavjanszkije i balkanszkije narodi v periogyicseszkoj pecsatyi. K 90-letyiju szo dnya rozsgyenyija A. A. Ulunyana. Szerk. Sz. I. Dancsenko –, I. F. Makarova –, M. M. Frolova. Moszkva. 2014.

1.Bevezetés

A szovjet és a magyar állam a második világháború alatt különböző oldalakon vett részt a háborús eseményekben, azonban a propaganda szintjén mindkét esetben hasonló tendenciák jelentek meg. Mind Magyarországon, mind a Szovjetunióban fontos szerepet kapott a lakosság ellen elkövetett ellenséges atrocitások bemutatása. A Szovjetunióban az 1941-es német támadás után az állam egyre inkább igyekezett a németek és a velük szövetséges csapatok szovjet területeken elkövetett atrocitásainak bemutatására, hogy ezzel a lakosság németellenes hangulatát minél inkább fenntartsák és a közhangulatot a háború végsőig való támogatására hangolják. Magyarország ezzel szemben a nemzetiszocialista Németország oldalán lépett be a Szovjetunió elleni háborúba és csak 1944 őszén érték el területét a szovjet csapatok. A háborús propaganda a háború teljes ideje alatt foglalkozott a szovjetek által elkövetett atrocitásokkal¹ és háborús bűntettekkel, azonban magyar civilek elleni atrocitásokról csak 1944 őszén jelentek meg híradások. Október 15-én Szálasi Ferenc, a Nyilaskeresztes Párt vezetője került hatalomra², innentől kezdve pedig a fő cél a háború minden körülmények között való folytatása lett, amelynek a tömegtájékoztatás még működő eszközeit is alávetették.

Az ellenség kegyetlen cselekedeteinek bemutatását a médiában atrocitáspropagandának (*atrocity propaganda*) nevezzük. Ugyan már a korábbi évszázadok háborúiban is jelen volt, modern értelemben azonban csak az első világháború alatt jelent meg, akkor vált ugyanis a professzionális, pszichológiai hadviselés részévé. A második világháború idejére eszközei és csatornái is sokat változtak és finomodtak, ami köszönhető egyfelől a tömegkommunikációs eszközök fejlődésének, másfelől pedig a totális diktatúrák tömegeket mozgósító propagandájának. Ennek következtében a második világháború keleti frontján az atrocitáspropaganda soha nem látott mértékben hangsúlyossá vált a front mindkét oldalán.³ Legfontosabb célja az ellenség félelmetessé tételén, dehumanizálásán és erkölcsi megsemmisítésén keresztül a lakosság és a hadsereg támogatásának megszerzése a háborús

¹Lásd: Pihurik Judit: Naplók és memoárok a Don-kanyarból, 1942–1943. Második, javított kiadás, Budapest, 2015. 29–44. és Fóris Ákos: Az 1941-es NKVD-tömeggyilkosságok magyarországi recepciója. Múltunk 65. (2020) 1. sz.

²Maga a Szálasi-kormány koalíciós volt, lásd: Paksa Rudolf: Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobbaldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója (2013) 301.

³Fóris Á.: Az 1941-es i. m. 4.

erőfeszítések folytatásához.⁴ A nők elleni erőszak bemutatása az atrocitáspropaganda egyik legfontosabb témájának tekinthető, annak ellenére, hogy a háborús nemi erőszak rendkívül kényes, általában tabuként kezelt témának számít, amelynek megtörténtéről gyakran nemcsak az elkövetők, hanem maguk az áldozatok is hallgatnak.⁵ A téma tudatos tematizálása a háborús propagandában az első világháború idejére tehető, azonban természetesen már korábban is találkozhatunk ilyen jellegű történetek leírásával.⁶

Dolgozatomban a magyar és szovjet nyomtatott sajtó egy-egy szeletére fókuszálva elemzem, hogyan, milyen eszközökkel jelenítették meg a háborús nemi erőszakot a két ország háborús propagandájában. Munkámhoz magyar részről a *Magyarság*, szovjet részről pedig a *Krasznaja Zvezda* (Красная звезда) című napilapok cikkeit használok fel. A kutatás célja a propaganda mechanizmusának pontos megismerése tartalomelemzés módszere révén. Előzetes hipotézisem az volt, hogy a napilapokban megjelent írások alapvetően a férfiak narratívájában mutatják be a nemi erőszakot, hiszen ezek a szövegek a patriarchális társadalmi berendezkedés miatt feltételezhetően nagyjából szólnak a férfilakossághoz, illetve a katonasághoz. Ez a feltevés az elemzés során nagyrészt beigazolódott.

2. A források: a Krasznaja Zvezda és a Magyarság

A magyar propagandában a nők elleni erőszak témakörének előtérbe kerülése az ország hadszíntérré válásához kapcsolódott, így főként már a nyilas propaganda volt az, amelyik ezeket az eseteket tematizálta a sajtóban és a köztéri plakátokon. Maga a *Magyarság* című napilap azért fontos, mert egyike volt azoknak a lapoknak, amelyek megjelenhettek egészen Budapest ostromának kezdetéig.⁷ A lap 1920 és 1944 között létezett, és a harmincas évek második felétől kezdve, a Nyilaskeresztes Párt lapjaként, a magyar szélsőjobb egyik legmeghatározóbb orgánumává vált. Szálasi Ferenc 1944. október 15-ei hatalomra kerülése után a kormányközeli propaganda szócsöve lett.⁸ Ugyan hasábjain a bolsevikellenes atrocitáspropaganda már a háború korai szakaszában elkezdődött, a nők elleni erőszak – hasonlóan más, magyar civilek ellen elkövetett atrocitásokhoz – csak 1944 őszén vált

⁴Paul Morrow: A Theory of Atrocity Propaganda. *Humanity: An International Journal of Human Rights*. 9. (2018) 1. sz. 9

⁵Pető Andrea: Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt. Budapest. 2018. 84.

⁶Svégel Fanni: Nemi erőszak az első világháborúban. *Kérdések, források, problémák. Sic Itur Ad Astra*. 72. szám (2020) 105.

⁷Utolsó száma 1944. december 15-én jelent meg.

⁸Sipos Balázs: Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. *Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Bp. 2011. 254.

hangsúlyossá benne, amikor a Vörös Hadsereg csapatai már Magyarország területén harcoltak, így a cikkek elemzését csak erre a rövid periódusra lehet korlátozni.

A *Krasznaja Zvezda* (magyar fordításban 'Vörös Csillag'), mint a Vörös Hadsereg lapja, megkülönböztetett helyet foglalt el a szovjet háborús propagandában. A benne megjelent cikkek elsősorban a hadsereg tagjainak szóltak, így ezeket olvasva képet kaphatunk arról, hogyan próbálták a szovjet propagandisták a Vörös Hadsereg katonáit megszólítani és a háború folytatására ösztönözni.

A napilapot eredetileg 1923-ban alapították. A második világháború ideje alatt jelentősége megnőtt, és már nemcsak a védelmi erők lapjaként funkcionált, hanem a Szovjetunió egyik legfontosabb sajtóorgánumává vált, amit a katonaság mellett a civil lakosság is nagyarányban olvasott.⁹ Lapjain olyan, a korabeli szovjet kulturális elithez tartozó írók is közölték cikkeiket, mint Ilja Ehrenburg, Vaszilij Grosszman, Mihail Solohov, Alekszej Tolsztoj vagy éppen Konsztantyin Szimonov.¹⁰ A háború kezdeti szakaszától kezdve gyakran megjelentek benne történetek a megszállt területekről, amelyek a civil lakosság szenvedéséről szóltak, ezekben pedig lényeges szerepet játszott a nők megerősöklése is.

Dolgozatom keretei a *Krasznaja Zvezda* esetében nem teszik lehetővé a háború teljes idejének vizsgálatát, így csak annak kezdeti szakaszára fókuszálva az első háborús év, vagyis az 1941. június 22. és 1942. június 23. között keletkezett cikkeket vizsgálom. Ezzel kapcsolatban azonban fontos azt is megjegyezni, hogy az agitáció jellege és hangsúlyai a háború alatt a hadihelyzettel együtt folyamatosan változtak, így elkülöníthető több periódus is a szovjet háborús propaganda alakulása szempontjából. Külön egységnek tekinthető az agitáció szempontjából egyrészt a német támadást követően egészen a sztálingrádi szovjet ellentámadás kezdetéig (1942. november 19.) tartó időszak, amikor a Vörös Hadsereg alapvetően védekező hadműveleteket folytatott, illetve választóvonalat képezett a háborús bűncselekmények dokumentálására felállított Rendkívüli Állami Bizottság (Чрезвычайная государственная комиссия) létrehozása 1942. november 2-án. Ez a bizottság a későbbiekben fontos szerepet játszott az atrocitáspropaganda alakulásában, ugyanis nagy mennyiségű, szisztematikus anyaggyűjtésbe kezdett a német megszállás alól felszabadított szovjet területeken.¹¹

⁹T. V. Volokityina: „Pero priravnyeno k stiku!” Szovjetszkaja pecsatnaja propaganda v godi Velikoj Otyecsesztvennoj vojny. Szerija „Szlavjanye i Rosszija”. In: Szlavjanszkije i balkanszkije narodí v periogyicseszkoj pecsati. K 90-letyiju szo dnya rozsgyenyija A. A. Ulunyana. Szerk. Sz. I. Dancsenko –, I. F. Makarova –, M. M. Frolova. Moszkva. 2014. 328.

¹⁰V. Cseny: Russzkije (szovjetszkije) piszatyeli o Velikoj Otyecsesztvennoj vojnye v „Pravgye” i „Krasznoj Zvezgye” 1941–1942 godov: unyiverszalnoje i nacionalnoje. Mir nauki, kulturi, obrazovanyija. 94. (2022) 3. sz. 310.

¹¹N. L. Volkonszkij: Isztorija informacionnih vojn. V 2-h csasztyah. csaszty 2. Szentpétervár. 2003. 372.

Dolgozatomban vizsgált egy év a háború kezdeti időszakára esik, amikor a német támadást követően épphogy formálódni kezdett a szovjet háborús propaganda, ekkor jelentek meg azok a motívumok, amelyek a későbbiekben is meghatározták az atrocitáspropaganda irányát. Azért is tartom fontosnak éppen ennek az időszaknak az összevetését a magyar propagandával, mert ebben az egy évben a Szovjetunió hasonló helyzetben volt, mint Magyarország 1944-ben: az ország területe hadszínterré vált, területének jelentős részét ellenséges csapatok tartották megszállás alatt, és a Vörös Hadsereg egységei főként védekező hadműveleteket folytattak. A vizsgált időszakokban így mindkét országban a különösen fontosnak számíthattak az ellenség háborús bűneiről szóló híradások, ugyanis a propagandisták a megszállók iránti gyűlölet felszításával könnyen ösztönözhatték a fronton harcoló katonákat a háború folytatására.

A szövegek elemzésénél a kvantitatív és kvalitatív módszereket is alkalmazok. Egyaránt vizsgálom a nemi erőszak kifejezésére leggyakrabban használt szavakat az erőszak esetek leírásához kapcsolódó leggyakoribb motívumokat is. Mindehhez egy kvantitatív szövegelemzési módszert, az összehasonlító tartomelemzést¹² használom. Munkám részét képezi a cikkekben megjelenő narratívák, az erőszakra adott különböző magyarázatok és azoknak a társadalmi-kulturális konstrukcióknak a kimutatása is, amelyek keretén belül a cikkek szerzői elbeszélték a nők elleni erőszakot. A dolgozat keretei azt nem engedik meg, hogy minden szöveggel részletesen is foglalkozzak, így leíró, részletes szövegelemzésre csak két-két reprezentatív példát választottam ki. Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a cikkek propagandacélból készültek, így természetesen vizsgálatuknál komoly forráskritika alkalmazása szükséges, azonban kutatásom tárgyát nem képezi a bennük leírt történetek valóságtartalmának megítélése, azokat kizárólag mint a háborús propaganda termékeit vizsgálom. A könnyebb átláthatóság érdekében azokon a helyeken, ahol a lábjegyzetekben több cikket sorolok fel, csak a dátumokat adom meg, pontos adataikat a dolgozat függelékében gyűjtöttem össze. A *Krasznaja Zvezdából* vett idézetek mind a saját fordításaim.

¹²Részletesebben erről a szövegelemzési módszerről lásd: *Jane Stokes: A média- és kultúrakutatás gyakorlata.* Bp. 2008. 68–79.

3. A háborús nemi erőszak magyarázatai és értelmezési keretei

A második világháborús nemi erőszak rendkívül nehéz, érzékeny és politikailag is terhelő téma, ami évtizedeken keresztül tabunak számított, így nem csoda, hogy a tudományos érdeklődés homlokterébe is csak a közelmúltban kerülhetett.¹³ Magyarországon, a keleti blokk több országához hasonlóan, a szovjet katonai jelenlét évtizedekre lehetetlenné tette a nyilvános diskurzus kialakulását, ezért a kutatások csak az 1990-es közepétől indultak meg. Az első munkák között említhetjük Pető Andrea tanulmányait¹⁴ és 2018-ban megjelent *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt*¹⁵ című monográfiáját. Munkáiban két értelmezési keretet különít el, amelyekre általában felépülnek a témához köthető diskurzusok és magyarázó narratívák. Egyrészt beszélhetünk a háborús nemi erőszak strukturalista (vagy archaikus- patriarchális), másrészt intencionalista (vagy nemzeti-ideológiai) magyarázatáról.¹⁶

Az intencionalista (nemzeti-ideológiai) értelmezés háborús fegyverként tekint a nemi erőszakra, amellyel egyes népcsoportok más népcsoportokat büntetnek. Az erőszakot etnikai keretbe ágyazza, azt egy adott népcsoporthoz kapcsolja és magán a nemzeten ért vesztésként interpretálja, így a megerőszakolt nő nem önmagában mint szenvedő ember válik fontossá, hanem alakja allegorikusan megjeleníti az egész közösség, a nemzet szenvedését is. A női testen elkövetett erőszak a „nemzet testén” elkövetett erőszakként jelenik meg, így gyakorlatilag a háborús vereség szinonimájává válik.¹⁷

A strukturalista (archaikus-patriarchális) értelmezés a jelenséget a társadalmi nemek közötti egyenlőtlen kapcsolat és a militarizmus keretrendszerén belül értelmezi, aminek velejárója a nőkön elkövetett erőszak is. Az elkövető katona mint „férfi” jelenik meg, aki a saját katonai győzelmét erősíti meg azzal, hogy az ellenséghez tartozó nőket a „tulajdonába veszi”. E narratíva szerint szintén nem maguk a nők, hanem a „birtokukat” megsértve érző férfiak válnak az elbeszélés igazi áldozataivá.¹⁸ Ez a felfogás hozzájárul az ilyen esetek

¹³Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt*. Bp. 2018. 84.

¹⁴Lásd a következő publikációit a témában: *Pető Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemierőszak-esetek emlékezete. Történelmi Szemle. 49. évf. (1999) 1–2. sz. 85–107.*; *Pető Andrea: Magyar nők és orosz katonák. Elmondani vagy elhallgatni? Magyar Lettre Internationale, 9. évf. (1999) 32. sz. 68–71.*

¹⁵Pető A.: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt*. Bp. 2018. i. m.

¹⁶Uo. 84.

¹⁷Uo. 87.

¹⁸Uo.

tabusításához is, hiszen a közösség férfi tagjai számára vereségük, legyőzöttségük egyik bizonyítékát jelenti az, hogy nem tudták a közösség nőtagjait megvédeni.¹⁹

A háborús nemi erőszak értelmezésének más fontos aspektusaira világít rá Séllei Nóra 2015-ös tanulmányában²⁰, amelyben Polcz Alaine *Asszony a fronton* című²¹ önéletírásában elemzi azoknak a kulturális konstrukcióknak a megjelenését, amelyek áldozatként kódolják a női testet. Ehhez többek között Bernhardt Giesen áldozatiságról szóló elméletére²² is támaszkodik, mely szerint az áldozatiságnak megvannak a maga „hallgatólagos előfeltevéseken nyugvó kulturális alapjai” és az áldozatok gyakran már áldozattá válásuk előtt is roncsolt szubjektummal rendelkeznek és hiányoznak belőlük azok a tulajdonságok, amik a közösség teljes jogú tagjaivá tehetnék őket. Emellett Giesen azt is állítja, hogy a szakrális értelemben vett győztes hős is csak mások deszakralizációja árán válhat azzá, ezért a legyőzendő közösség „szakrális magjának beszennyezése” elengedhetetlen a győzelem megerősítéséhez, így a hősök maguk is gyakran áldozatokat „termelnek” győzelmük pillanatában. Séllei amellet érvel, hogy ezek a sémák könnyen ráhúzhatók a nők háborús megerőszakolásának kulturális értelmezésére. Véleménye szerint a nőiességhez kapcsolódó kulturális konstrukciók úgy kódolják a női testet a kultúrában, hogy az előfeltételezi annak áldozattá válását.²³ A női test szemiotikájára ambivalens kétosztatúság jellemző, ugyanis a nő vagy testi vágyakkal nem rendelkező, anyaként felmagasztalt Madonnaként jelenik meg, vagy Évaként, aki a bukott nő, a csábító archetípusa. A szakrális szimbolikával rendelkező Madonna alakja²⁴ a gyermekszülés révén a jövőt jelképezi a közösség számára, ezért megerőszakolása, vagyis „deszakralizálása” a közösség szimbolikus és rituális legyőzését jeleníti meg. A megerőszakolt nő mind az elkövető, mind a közösség szemében elveszíti szakrális mivoltát és „bukott nővé”, „megbecstelenítetté” válik.²⁵

Kunt Gergely *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban*²⁶ című monográfiájában három, szovjet katonák által nemi erőszakot elszenvedett nő – Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni, Bicskey Erzsébet és Bodó Róza – naplóiban elemezte a nemi

¹⁹V. Sz. Dubina: Boleznyennaja tyema Vtoroj mirovoj vojni: Pamjaty szekszualnogo naszilija po obe sztoroni fronta. Vesztnyik RGGU. Szerija “Isztorija. Filologija. Kulturologija. Vosztokovegyenyije.” 6. (2011) № 17. 48.

²⁰Séllei Nóra: A női test mint áldozat – Polcz Alaine: Asszony a fronton. Korall - Társadalomtörténeti folyóirat. 16. évf. (2015) 59 sz. 108-132.

²¹Polcz Alaine: Asszony a fronton. Egy fejezet életemből. Bp. 1991.

²²Bernhard Giesen: Triumph and Trauma. London. 2004.

²³Séllei N.: A női test i. m. 110.

²⁴Séllei ezzel kapcsolatban kifejti azt is, hogy erre az ábrázolásmódra vezethetők vissza a nemzetek és elvont fogalmak női alakként való megjelenítései is, amit szintén gyakran felhasználnak a háborús agitációban. Lásd: Uo.

²⁵Uo. 111.

²⁶Kunt Gergely: Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban. Bp. 2019.

erőszak elbeszélhetőségét és feldolgozásának stratégiáit. A szerző érintőlegesen a nők elleni erőszak propagandában való megjelenítését és annak a naplóíró nőkre való hatását is vizsgálta. Elemzésében kimutatja, hogy a naplókban tettenérhetők a propaganda hatásai és a nemi erőszaktól való félelem megelőzte a szovjet csapatok megérkezését.²⁷ Hasonló következtetésekre jutott a goebbelsi propaganda kapcsán Miriam Gebhardt is, aki monográfiájában a nemi erőszak németországi történetét vizsgálta.²⁸

A magyarországi és a németországi helyzettel ellentétben Oroszországban a második világháborús nemi erőszak történetének tudományos kutatása a mai napig nem indult meg igazán. A háborút követő késő sztálini érában az állami propaganda által kreált győztes, dicsőséges Szovjetunió-kép kiszorította a háborús szenvedés történeteit a nyilvános diskurzusból, így a szovjet társadalom számára elmaradt a veszteségekkel való szembenézés. Évtizedekre homály fedte a háború áldozatainak valós számát és nem eshetett szó a megszállt területek lakosságának megpróbáltatásairól sem.²⁹ A nemi erőszak speciális helyzetben volt a civilek ellen elkövetett más jellegű atrocitásokhoz képest is, ugyanis nemcsak a nyilvános diskurzus hiánya, de a patriarchális társadalmi keretek sem kedveztek az erőszakkal való szembenézésnek. Vera Dubina orosz történész szerint ezeket az eseteket azért is kezelték tabuként, mert szimbolikus jelentéstartalmuk miatt vállalásuk társadalmi és állami szinten is egyenlő lett volna az áldozatiság és a legyőzöttség felvállalásával, erre pedig sem az állam, sem pedig a szovjet férfiak nem álltak készen.³⁰ A hivatalos szovjet narratíva hajlamos volt ráadásul egyenesen kollaboránsként tekinteni a nemi erőszakot elszenvedett, prostitúcióra kényszerült, vagy más okokból a megszállókkal nemi kapcsolatba került nőkre.³¹ A témáról a legalaposabb feltáró munkák így elsősorban német nyelvterületen készültek és a Wehrmacht katonái által elkövetett esetekre fókuszálnak.³²

²⁷Uo. 56.

²⁸Miriam Gebhardt: Als die Soldaten kamen. Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs. München. 2015.

²⁹V. Sz. Dubina: Szekszualnoje naszilije v godi Vtoroj mirovoj vojni: pamjaty, gyiszkursz, orugyje polityiki. Perszpektyivi. Elektronnij zszurnal. 2. (2015) № 2. 62.

³⁰Uo.

³¹A témához lásd: B. Kovaljov: Kollaboracionyizm v Rosszii v 1941–1945 gg.: tyipi i formi. Velikij Novgorod. 2009. 348–365.

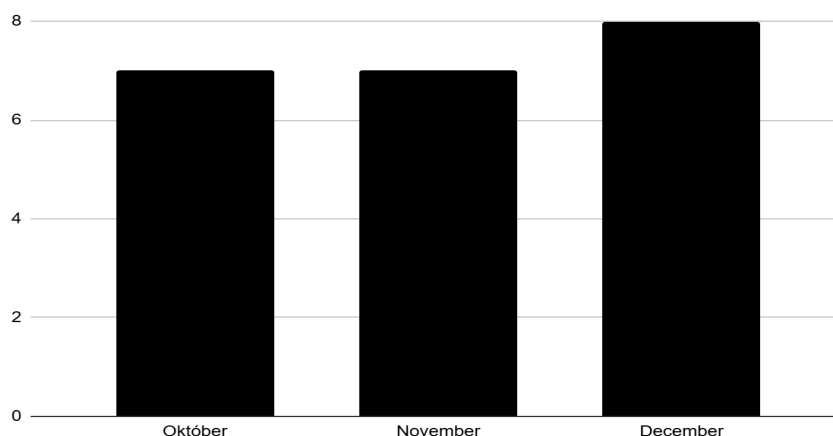
³²Lásd: Birgit Beck: Wehrmacht und sexuelle Gewalt. Sexualverbrechen vor deutschen Militärgerichten 1939–1945. Paderborn. 2004.; és Regina Mühlhäuser: Eroberungen. Sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion 1941–1945., Hamburg. 2010. Emellett magyar részről Krasz Tamás és Varga Éva is foglalkoztak a témával nagy vitát kavart forráskiadványban: Krausz Tamás–Varga Éva Mária (szerk.): Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok (1941–1947). Bp. 2013.

A szovjet propagandában megjelenő nemi erőszak elemzésével orosz oldalról eddig egyedül Kszenyija Szak foglalkozott 2024-es tanulmányában,³³ ebben azonban csak néhány reprezentatív példát emelt ki a szovjet sajtócikkek közül, bővebb elemzésbe nem bocsátkozott.

4. A cikkek kvantitatív jellemző

4. 1. A cikkek száma

A nők elleni erőszakot tárgyaló cikkek megjelenése mindkét napilap esetében az idegen csapatok megjelenésével függött össze. A *Magyarság* lapjain a nemi erőszak atrocitáspropagandában való szisztematikus felhasználása 1944 októberében kezdődött el, innentől 1944 decemberéig (utána megszűnt a napilap) huszonkét cikket találtam, amelyekben megjelent a téma.

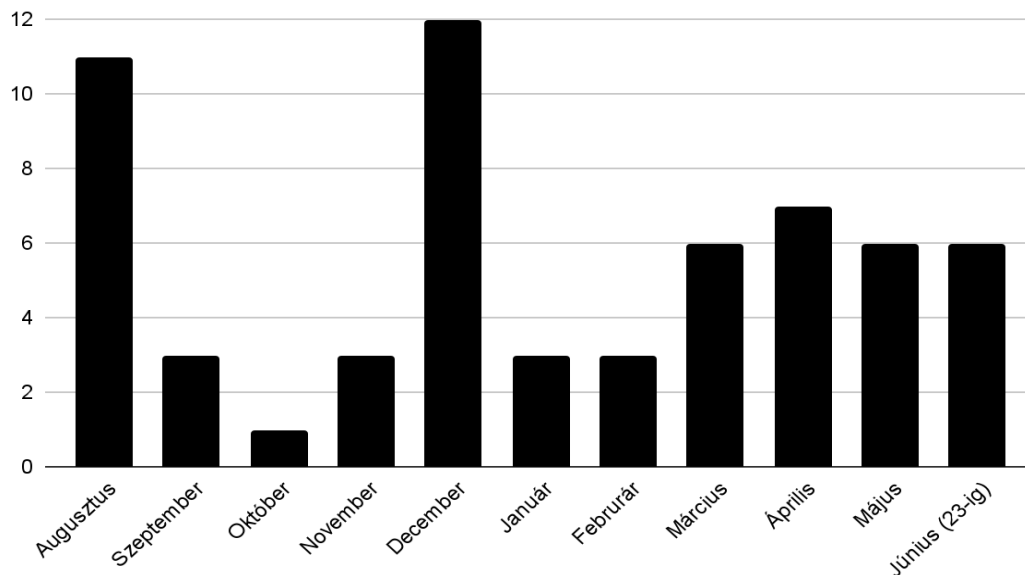

Nők elleni erőszakról szóló írásművek eloszlása a Magyarorszag cikkeiben (1944. szeptember–december)

A *Krasznaja Zvezda* esetében az 1941 júniusi német támadást követően már az első hetekben megjelentek a Wehrmacht katonáinak kegyetlenkedéseiről szóló híradások. Az első atrocitásokról szóló híradások a németek más országokban elkövetett bűncselekményeiről szóltak, ezeket csak később váltották fel a megszállt szovjet területeken történt esetek a

³³K. V. Szak: Zsenszkaja povszednyevnoszty v okkupacii: szekszualnoje naszilije v dokumentah i szovjetszkoj propagangye. Questio Rossica. 12. (2024) № 2. 601–616.

lapban.³⁴ A nemi erőszak 1941 augusztusában jelent meg először a napilapban, innentől kezdve a vizsgált egy év alatt folyamatosan jelen volt a szövegekben, bár havonkénti eloszlása némileg egyenetlen képet mutat. A legtöbb cikk decemberben született (tizenkettő), a legkevesebb októberben (egy). A vizsgált időszakban összesen hatvanegy cikket találtam a témában.

Nők elleni erőszokról szóló írásművek eloszlása a Krasznaja Zvezda cikkeiben (1941. június 22.–1942. június 23.)

4. 2. A leggyakrabban előforduló szavak

Az újságírók által használt lexika fontos részét képezi a téma mélyebb megértésének, ugyanis ez sokat elárulhat arról, hogyan tartották fontosnak megjeleníteni ezeket az eseteket. Vizsgálatom során három csoportját különítettem el az értelmezést meghatározó szavaknak és kifejezéseknek: a magára a nemi erőszakra utaló szavakat, illetve az elkövetők és az áldozatok megnevezésére használt szavakat.

A nemi erőszakra vonatkozó szavak vizsgálata által egyrészt láthatóvá válik, hogy a cikkek szerzői milyen hatást kívántak elérni írásaikkal, másrészt pedig következtethetünk arra, hogy milyen volt az a fajta szóhasználat, amelynek segítségével ezek a történetek nyilvánosan elmondhatókká váltak a háborús propaganda keretein belül. Mivel az agitációs szövegek

³⁴ Példaként lásd: Germanszkije zversztva v Polse (Német atrocitások Lengyelországban) Krasznaja Zvezda 1941. 07. 06.

általában az olvasók érzelmeire hatnak, így a nők megerőszakolásának kifejezésére is feltételezhető az érzékletesebb szavak használata, ami mindkét napilapban így is van. A *Magyarság* esetében a leggyakrabban a megbecsteleníteni szót használják az erőszak kifejezésére (tizenegy eset).³⁵ A két másik leggyakrabban használt kifejezés a meggyalázni (öt eset)³⁶ és az erőszakot követték el/erőszakoskodás szavak (három eset).³⁷ Ezeken túl néhányszor előkerülnek még a következő szavak és kifejezések is: rávetették magukat/rárohantak/rátamadtak (összesen három cikkben jelentek meg),³⁸ bemocskították (egy eset),³⁹ tragédia (egy eset),⁴⁰ „leányok veszítik el legdrágább kincsüket” (egy eset),⁴¹ „kielégítették állati vágyukat”/„13 éves fejletlen leánykák szüzességét tépték fel” (egy eset).⁴² Fontos megjegyezni, hogy a legsemmiebb megerőszakolni szó ebben a formájában egyszerűen sem szerepel a magyar nyelvű szövegekben.

A *Krasznaja Zvezda* lapjain ezzel szemben éppen a megerőszakolni/megerőszakolás (*изнасиловать/изнасилование*), illetve a nőkön elkövetett erőszak (*насилие над женщинами*) kifejezések kerülnek elő a legtöbbször (harminchét eset)⁴³, ez az orosz nyelvben erősebb kifejezésnek számít, mint a magyarban, így beleillik a propagandaszövegek érzelmeit megmozgató kommunikációjába. A többi szó és kifejezés ennél érezhetően ritkábban fordul elő. Négyyszer találkozhatunk még a megbecsteleníteni (*обесчестить*)⁴⁴ és háromszor a meggyalázni/megszégyeníteni (*опозорить*)⁴⁵ szavakkal, ezeken kívül egyes esetekben felbukkannak a kínzás (*издевательство*), meggyalázás (*надругательство*), szörnyűséges gonosztett (*чудовищное злодеяние*), bűncselekmény (*преступление*), megszensteleníteni (*осквернить*), és megrontani (*испортить*) szavak is, utóbbi egy kislány megerőszakolása kapcsán.⁴⁶

Összességében látható, hogy mindkét napilap esetében a cikkek szerzői igyekeztek olyan szavakat használni, amikkel hangsúlyozni tudták ezeknek a cselekményeknek a kegyetlenségét és a nőkre gyakorolt veszélyeit. A szavak elemzése véleményem szerint arra

³⁵Magyarság, 1944. 10. 07.; 10. 27.; 10. 29.; 10. 29., 11. 03.; 11. 11.; 11. 16.; 11. 28.; 12. 01.; 12. 02.; 12. 05.

³⁶Magyarság, 1944. 10. 07.; 10. 11.; 10. 17.; 12. 02.; 12. 05.

³⁷Magyarság, 1944. 11. 28.; 12. 02.; 12. 06.

³⁸Magyarság, 1944. 10. 07.; 10. 25.; 12. 05.

³⁹Magyarság, 1944. 10. 25.

⁴⁰Magyarság, 1944. 11. 21.

⁴¹Magyarság, 1944. 11. 05.

⁴²Magyarság, 1944. 12. 05.

⁴³Krasznaja Zvezda, 1941. 08. 01.; 08. 09.; 08. 09.; 08. 12.; 08. 12.; 08. 14.; 08. 15.; 08. 20.; 08. 21.; 09. 11.; 09. 19.; 11. 01.; 11. 04.; 12. 12.; 12. 12.; 12. 13.; 12. 17.; 12. 19.; 12. 27.; 12. 27.; 1942. 01. 07.; 01. 28.; 02. 10.; 03. 25.; 04. 05.; 04. 10.; 04. 10.; 04. 22.; 04. 28.; 05. 10.; 05. 15.; 05. 27.; 06. 07.; 06. 23.; 06. 23.

⁴⁴Krasznaja Zvezda, 1941. 08. 12.; 1942. 03. 06.; 03. 08.; 04. 04.

⁴⁵Krasznaja Zvezda, 1942. 04. 10.; 04. 28.; 05. 13.

⁴⁶Krasznaja Zvezda, 1941. 11. 04.; 12. 11.; 1942. 03. 06.; 04. 28.; 06. 06.

is rávilágít, hogy az újságírók mindkét napilapban hajlamosak voltak az erőszakot a férfiak szemszögén keresztül láttatni, ugyanis a szavak jelentős része a nő státuszának, állapotának megváltozásával (például a becsületének, tisztaságának elvesztése) függ össze. Ily módon a propagandisták a szavak szintjén is megerősítik a nők áldozati helyzetét és egyértelmű felhívást intéznek a férfiak felé, akiknek feladata az ellenség legyőzése és a nők megvédése a „gyalázattól” és a „megbecstelenítéstől”.

Az áldozatok megnevezésére az általános nő, leány, illetve asszony (oroszul *женщина* és *девушка*) szavakon túl olyan kifejezéseket használnak, amelyek vagy az erőszakot elszenvedett nő áldozati helyzetére erősítenek rá, vagy pedig családi státuszukra utalnak. Így a *Magyarság* lapjain egy cikkben találkozhatunk magyar szüzek/magyar anyák⁴⁷ kifejezésekkel, illetve egy esetben az újságíró mártírnak⁴⁸ nevezi cikkének hősnőjét, akit egy szovjet katona korábban megerőszakolt. A *Krasznaja Zvezda* esetében két cikkben előfordul az áldozat (*жертва*) szó is.⁴⁹ Az erőszakot elszenvedett, vagy annak veszélyének kitett nőkre mindkét napilapban hat-hat esetben⁵⁰ utalnak „mieinkként” (például mi lányaink, feleségeink, lánytestvéreink).

Az elkövetőket jóformán minden esetben a semlegesebb szovjet/orosz katonák, „bolsevisták”, illetve német katonák (*немецкие солдаты*), fasiszták (*фашисты*) és megszállók (*оккупанты*) szavakkal emlegetik, ezeken kívül pedig olyan szavakat használnak, amelyek az elkövetők dehumanizálását és kegyetlenségét hangsúlyozzák. Fontos azonban kiemelni, hogy ezekkel a szavakkal nem csak a nemierőszak-esetek leírásánál találkozhatunk, hanem általánosan szolgáltak az ellenséges katonák megnevezésére a két napilap más cikkeiben is. A *Magyarság* lapjain ezek a következő kifejezések: állat/állatember/vadállat (összesen három cikkben)⁵¹, horda/ázsiaiak (három eset)⁵², barbárok (egy eset)⁵³, bestiák (egy eset)⁵⁴, sztyeppe vadjai (egy eset)⁵⁵.

A *Krasznaja Zvezda* esetében a legtöbbet használt ilyen szó a „vadállat” (*зверь*), illetve a németek cselekedeteire gyakori szó az ebből képzett főnév, a *зверство*, amely (vad)állatias cselekedetet, atrocitást jelent. Összesen kilenc ilyen cikket találtam, amelyekben ezek a

⁴⁷Magyarság, 1944. 12. 05.

⁴⁸Magyarság, 1944. 03. 11.

⁴⁹Krasznaja Zvezda, 1941. 08. 15.; 1942. 04. 10.

⁵⁰Magyarság, 1944. 10. 17.; 10. 25.; 10. 27.; 11. 05.; 12. 02.; 12. 05.; Krasznaja Zvezda, 1941. 08. 12.; 09. 11.; 12. 10.; 1942. 01. 28.; 03. 06.; 06. 23.

⁵¹Magyarság, 1944. 11. 3.; 11. 5.; 12. 5.

⁵²Magyarság, 1944. 10. 07.; 10. 25.; 10. 27.

⁵³Magyarság, 1944. 11. 19.

⁵⁴Magyarság, 1944. 12. 05.

⁵⁵Magyarság, 1944. 12. 05.

szavak a nemi erőszakkal összefüggésben megjelennek.⁵⁶ Többször megjelenik a „pokolfajzatot” jelentő *изверг* szó is, ez négy esetben fordul elő.⁵⁷ A „hóhér” (*палач*)⁵⁸ és a „banditák” (*бандиты*)⁵⁹ szavakat mindkét esetben háromszor használják. Ezeken túl egy-két esetben még a következő szavakkal utalnak a nemi erőszakot elkövető német katonákra: „emberevők” (*людоеды*) és „erőszaktevő” (*наильник*).⁶⁰

5. Az erőszak elbeszélésének motívumai

A következőkben azokról a visszatérő motívumokról lesz szó, amelyek a leggyakrabban ismétlődnek a szövegekben az erőszakos esetek leírásakor. Ezek elemzése megmutatja, hogy a cikkeket író propagandisták az ilyen esetek mely elemeit tartották elengedhetetlenül fontosnak a történetek lejegyzésekor, így mik lehettek azok a narratív keretek, amelyekben elbeszélhetővé válhatott a nőknél elkövetett erőszak.

Az egyik legfontosabb, visszatérő eleme a szövegeknek mindkét napilap esetében a benne szereplő áldozatok és hozzátartozóik nevesítése, konkretizálása, ami a *Magyarság* esetében hét,⁶¹ a *Krasznaja Zvezda* lapjain pedig tizenkét cikkben fordul elő.⁶² A cikkek írói így személyesebbé teheték elbeszélésüket és rámutathattak arra is, hogy az áldozattá válás bárkivel megtörténhet.⁶³ Emellett a konkrét adatok alátámaszthatták az elbeszélések hitelességét is, ahogy arra a *Magyarság* cikkének következő részletében is felhívja a figyelmet a szerző: „Az itt következő adatok nevek szerint és esetek szerint bármikor ellenőrizhetők: Nagyszalonta példája lehetővé teszi, hogy ki-kí ítéletet alkothasson magának a bolsevisták erkölcsiségéről és azokról a módszerekről, amelyekkel a Szovjet dolgozik mindenütt, ahová betette, ha csak időlegesen is, a lábát.”⁶⁴

A *Magyarság* több cikkében visszatérő elem, hogy a szövegek szerzői azokhoz szólnak, akik „nem hisznek a szovjet csapatok kegyetlenkedéseiről szóló történetekben”. Ez azért is lehetett fontos, mert Magyarország hadszíntérré válása után fennállt a veszélye annak, hogy a

⁵⁶Krasznaja Zvezda, 1941. 08. 09.; 08. 09.; 11. 04.; 12. 13.; 12. 30.; 1942. 03. 31.; 05. 15.; 06. 23.; 06. 23.

⁵⁷Krasznaja Zvezda, 1941. 09. 11.; 12. 18.; 1942. 02. 13.; 04. 10.

⁵⁸Krasznaja Zvezda, 1941. 09. 11.; 12. 13.; 1942. 04. 04.

⁵⁹Krasznaja Zvezda, 1941. 09. 11.; 12. 11.; 12. 19.

⁶⁰Krasznaja Zvezda, 1941. 08. 01.; 08. 09.; 08. 20.; 1942. 04. 10.

⁶¹Magyarság, 1944. 10. 07.; 10. 25.; 10. 29.; 11. 05.; 11. 28.; 12. 01.; 12. 05.

⁶²Krasznaja Zvezda, 1941. 08. 09.; 08. 09.; 08. 12.; 08. 20.; 09. 11.; 09. 11.; 10. 28.; 11. 01.; 12. 19.; 1942. 01. 07.; 04. 10.; 04. 28.

⁶³Ajelenség hasonló okokból jelen van más civilek ellen elkövetett atrocitások leírásánál is.

⁶⁴Meggyalázott asszonyok, kifosztott üzletek, agyonlőtt proletárok jelzik a szovjet nagyszalontai „felszabadítását”. Magyarság, 1944. 10. 07.

közhangulat egyre inkább háborúellenessé válhat, ami veszélyeztetheti a háború folytatását. Az atrocitás-történetek hitelességének hangsúlyozása így kiemelt jelentősége bírhatott, amihez hasznos eszköz volt a konkrétumok említése a cikkekben. Az idézett cikk a továbbiakban a különböző atrocitások leírásával folytatódik, melyek között több nemi erőszakot tartalmazó esetet is olvashatunk.

A szereplők konkretizálásának más aspektusaira világít rá a következő szövegrészlet a *Krasznaja Zvezdából*: „Részeg német katonák a Kościuszko Parkba hurcoltak Lvovi lányokat és fiatal nőket, majd állati módon megerőszakolták őket. Egy 15 éves diáklányt, Ligyija Sz.-t, egymás után hét német tankvezető erőszakolt meg. A fasiszták a szerencsétlen lány megkínzott holttestét a Szlovackij utca 18. szemetéskébe dobták.”⁶⁵

A fiatal diáklány megerőszakolásának és meggyilkolásának brutális története még valóságosabbá, húsbavágóbbá teszi az olvasók számára az erőszak esetekről szóló híradásokat, illetve az ellenséges katonák dehumanizálását is erősíti azzal, hogy megtudjuk az erőszak és a gyilkosság körülményeit, és azt, hogy a lánynak még a holttestét is meggyalázták, amikor embertelen módon egy szemetekebe dobták. A dehumanizálást segíti elő az áldozat személyének („15 éves diáklány”) hangsúlyozása is, ugyanis egy ilyen fiatal, „ártatlan” lány hét katona általi csoportos megerőszakolása különös kegyetlenségre utal.

A cikkekben szerepelnek olyan leírások is, amelyekben az áldozatok férfirokonai (általában az apa vagy a férj, más esetekben a fiútestvér) is megjelennek. Az ő kilétüket akkor igyekeztek leginkább hangsúlyozni a cikkek szerzői, amikor köztisztviselőként álló, tisztességes foglalkozásból élő férfiak voltak a hozzátartozók (például a *Magyarság* esetében olvashatunk egy bankigazgató és egy református lelkész feleségéről és lányáról, a *Krasznaja Zvezda*ban pedig egy sztahanovista gyári munkás feleségéről is). A *Krasznaja Zvezda* esetében megemlítsük az is, ha a férfi rokon a Vörös Hadseregben teljesített szolgálatot. A *Magyarság* esetében három, a *Krasznaja Zvezdában* pedig hét olyan cikket találtam a vizsgált időszak alatt, amelyekben a rokonok kilétének említése valamilyen formában megjelenik.⁶⁶

A hozzátartozók előtt elkövetett erőszak nagyobb arányban fordul elő a *Magyarság* cikkeiben, mint a *Krasznaja Zvezdában*, hiszen előbbiben huszonkét vizsgált szövegből ötben kerül elő ez az elem, utóbbiban pedig hatvanegy cikkből csak kettőben.⁶⁷

Véleményem szerint a férfi rokonok (főleg ha az az apa vagy a férj) szeme láttára elkövetett megerőszakolások leírásai annak az archaikus-patriarchális narratívának a részét képezik,

⁶⁵ Nyemecko-fasisztszkie zversztva vo Lvove. (Német-fasiszta atrocitások Lvovban) *Krasznaja Zvezda*, 1941. augusztus 9. (Saját fordítás K. G.)

⁶⁶ *Magyarság*, 1944. 10. 07.; 10. 11.; 11. 03.

⁶⁷ *Krasznaja Zvezda*, 1941. 10. 18.; 12. 10.; 12. 11.; 12. 27.; 1942. 01. 07.; 03. 15.; 04. 10.

melyben a női test „hadizsákmányként” van jelen, akinek az ellenséges katona általi „birtokba vétele” szimbolikusan az elfoglalt város vagy falu közösségének legyőzését is megjeleníti. Az, hogy a hozzájuk tartozó férfiak ennek az aktusnak a szemtanúivá válnak, elsősorban az ő legyőzött helyzetüket erősíti meg, így ők is tekinthetők az elbeszélés valós áldozatainak. A következő részletből mindez világosan látszik: „Újra meg újra előfordul, hogy asszonyokat és leányokat hozzátartozóik szeme láttára megbecstelenítenek. Az egyik esetben két leányt apjuk előtt becsstelenítettek meg, majd mindhármukat elhurcolták.”⁶⁸ Az apa itt kétszeresen is az elbeszélés áldozatává válik: egyszer azért, mert végig kell néznie lányai megerőszakolását, egyszer pedig azért, mert – osztozva a lányok sorsában – őt is elhurcolják a szovjetek.

A férfi rokonok, illetve akár idegenek közbelépése is visszatérő motívumnak tekinthető a szövegekben: a *Magyarságban* négy, a *Krasznaja Zvezdában* pedig öt esetben találkozhatunk ezzel az elemmel.⁶⁹ A nők segítségére siető férfiakat majdnem minden esetben vagy kivégezték, vagy szorult helyzetükben ők maguk vetettek véget életüknek, így ezekben a történetekben ők egyszerre válnak hőssé és áldozattá is.

6. Az áldozatokhoz kapcsolódó motívumok

6. 1. Az áldozatok kora

Mindkét napilap cikkeiben az egyik legfontosabb információ, amit megtudhatunk az áldozatokról, az életkoruk. Általánosságban elmondható, hogy a *Magyarságban* két esetben tartották fontosnak a szerzők ezt említeni: egyrészt ha az áldozat nagyon fiatal lány (kislány) volt, vagy ha idős nő (erre azonban arányaiban jóval kevesebbszer történik említés⁷⁰). Az ilyen cikkekből összesen hetet találtam a napilapban.⁷¹ A *Krasznaja Zvezdában* ezzel szemben csak fiatal lányok esetében van szerepe az életkor megnevezésének, némely szövegekben pedig azt hangsúlyozzák, hogy a németek egy megszállt faluban „minden nőt megerőszakoltak 16 és 30 év között”.⁷² Emellett a napilap más, civilek elleni atrocitásokat leíró cikkeiben is gyakran fontos szerepet kaptak a gyerekek és fiatalok ellen elkövetett

⁶⁸Magyarság, 1944. 10. 07.; 11. 03.; 11. 11.; 11. 28.; 12. 02.

⁶⁹Krasznaja Zvezda, 1941. 11. 01.; 1942. 01. 07.

⁷⁰A bolsevisták által megszállt helységeken napirenden vannak a fosztogatások és kivégzések. Magyarság, 1944. 11. 11.

⁷¹Magyarság, 1944. 10. 07.; 11. 03.; 11. 28.; 12. 01.

⁷²Krasznaja Zvezda, 1941. 08. 09.; 08. 09.; 09. 11.; 09. 19.; 1942. 01. 07.; 03. 25.

erőszakos cselekedetek (például: gyilkosságok) leírásai, amelyek kapcsán a cikkek szerzői szintúgy rendszeresen hangsúlyozzák a német katonák különös kegyetlenségét és az áldozatok fiatal korát is.⁷³ Az általam vizsgált cikkek közül tizenhétben utalnak a nemi erőszak kapcsán az áldozatok korára valamilyen formában (ezekben a legfiatalabb áldozat nyolc, a legidősebb tizennyolc éves volt).⁷⁴ Ezeken kívül még két cikkben emelik a szerzők a megerőszakolt nő korát, amelyekben ugyanaz a történetet szerepel egy huszonöt éves terhes nő megerőszakolásáról.⁷⁵

Mind az idős nők, mind pedig a fiatal lányok életkorának hangsúlyozásával az újságírók az elkövetők kegyetlenségére és embertelenségére mutattak rá. A serdülőkorúak megerőszakolásának kiemelése emellett véleményem szerint más miatt is lényeges lehetett. Az ilyen eseteknél a reprodukív kor előtt, vagy annak elején járó lányokon elkövetett erőszakról van szó, ami tágabb értelemben felveti az „ártatlanság” elvesztésének és a fiatal nő, mint a leendő anya szimbólumának a kérdéskörét is. Egy ilyen aktus éppen ezeket a „szentnek” tartott képzeteket szentségteleníti meg, így a fiatal lányokon elkövetett erőszak átvitt értelemben a nemzet jövőjén elkövetett erőszakként is értelmezhető. Ehhez hasonló társadalmi-kulturális konstrukciókat vethettek fel az olvasókban a terhes nők megerőszakolásáról szóló híradások is, erről azonban meglehetősen kevés szövegben esett szó: összesen két olyan cikket találtam a *Magyarság*ban és hármat a *Krasznaja Zvezda*ban, amelyben ez a motívum megjelenik.⁷⁶

6. 2. A megerőszakolt nők cselekvési lehetőségei

A megerőszakolt nők, illetve összességében a vizsgált szövegek női szereplői mindkét napilap esetében kétféle szerepben tűnnek fel. A cikkek többségében egyszerű áldozatok, akiken az ellenséges katonák erőszakot tesznek, a bosszúállás pedig ezek után a Magyar Honvédség, illetve a Vörös Hadsereg tagjainak feladatává válik. Azonban van néhány olyan cikk is, amelyben a nők önálló aktorokként lépnek fel. Előfordul, hogy ellenállnak az erőszaknak, vagy az erőszak elszenvedése után maguk állnak bosszút az elkövetőkön, egyes szövegekben pedig a megerőszakolt, vagy az erőszak veszélyének kitett nők erkölcsi

⁷³Magyarság, 1944. 10. 25.; 10. 29.; 11. 16.; 11. 28.; 12. 01.; 12. 2.; 12. 05.

⁷⁴Krasznaja Zvezda, 1941. 08. 01.; 08. 09.; 08. 09.; 08. 12.; 09. 11.; 09. 11.; 10. 18.; 11. 01.; 1942. 01. 07.; 01. 10.; 03. 25.; 03. 31.; 04. 28.; 05. 10.; 06. 06.; 06. 07.; 06. 23.

⁷⁵Krasznaja Zvezda, 1942. 01. 07.; 04. 10.

⁷⁶Magyarság, 1944. 10. 07.; 11. 28.

tartásáról és kiállásáról, illetve a *Krasznaja Zvezda* esetében a megszállók elleni harcáról szól.

A *Magyarságban* három szöveget találtam, amelyben ilyen jellegű történetek jelennek meg.⁷⁷ Ezek közül egy esetben a nő védekezni próbál az erőszak ellen, amiért a rátámadó szovjet katonák meggyilkolják,⁷⁸ egy másik cikk női főhősének pedig megerőszakolása utáni kivételes, keresztényi erkölcsi tartását domborítja ki a szöveg szerzője.⁷⁹ A harmadik cikk egy fiatal falusi tanítónőről szól, aki a szovjet csapatok megérkezésekor is a faluban marad és vállalja az erőszaknak való kitettséget és inkább elrejtőzik a katonák előtt, minthogy elmeneküljön, csak azért, hogy a tanítványai mellett maradhasson.⁸⁰

A *Krasznaja Zvezda*-ban nyolc olyan szöveget találtam a vizsgált cikkek közül, melyben az önálló női cselekvés valamilyen formában szerepet kapott.⁸¹ Ezek közül kettőben az erőszaknak ellenálló nőt a németek kivégzik,⁸² további két esetben pedig a nők maguk ölik meg az őket megerőszakolni akaró németet.⁸³ Egy másik cikkben a nő csatlakozik a partizánokhoz, hogy így álljon bosszút az erőszakért.⁸⁴

Az önálló női cselekvés egyfajta sajátos útjának tekinthető az öngyilkosság elkövetése is az erőszak elszenvedése után, vagy az erőszak előtt menekülve. Bár a szövegekben viszonylag ritkán, a *Magyarságban* csak kettő, a *Krasznaja Zvezda* esetében pedig három szövegben jelenik meg,⁸⁵ mégis úgy gondolom, hogy fontos elemről van szó. Az ilyen történetek leírása ugyanis számtalan olyan kulturális képzetet hordoz magában a nemi erőszakra, amelyekre a befogadó könnyen asszociálhatott a cikkeket olvasva, így az ilyen írások erős érzelmi reakciót is könnyen elindíthattak benne. Ha azt a Séllei Nóra tanulmányában⁸⁶ is megjelenő feltevést vesszük alapul, hogy az idegen férfitől elszenvedett erőszak átvitt értelemben egy deszakralizációs aktus is, aminek eredményeképp a nő „elveszti a becsületét/értékét”, akkor az öngyilkosság értelmezhető a becsület visszaszerzésére tett kísérletként.⁸⁷ Ez kiolvasható a következő cikkrészletből is, ami a *Magyarságban* jelent meg: „*A részeg horda nem kímélte*

⁷⁷Krasznaja Zvezda, 1942. 01. 07.; 04. 10.; 05. 01.

⁷⁸Magyarság, 1944. 10. 29., 11. 05., 11. 28.

⁷⁹Magyarság, 1944. 11. 28.

⁸⁰Magyarság, 1944. 11. 05.

⁸¹Magyarság, 1944. 10. 29.

⁸²Krasznaja Zvezda, 1941. 12. 10.; 1942. 03. 15.

⁸³Krasznaja Zvezda, 1941. 11. 18.; 02. 10.

⁸⁴Krasznaja Zvezda, 1942. 02. 13.

⁸⁵Magyarság, 1944. 10. 07.; 12. 02.

⁸⁶Séllei N.: A női test i. m. 112.

⁸⁷Az erőszakot követő öngyilkosság megjelenítésének történetéről és a hozzátapadt kulturális konstrukciókról bővebben lásd: B. Nagy Anikó: „Szoknyád az arcomra fogom borítani, a népek elé tárom csupasz alfeled”. Epizódok a nők elleni erőszak irodalmi és képi hagyományaiból. In: Elhallgatva. A háborús erőszaktétel története és megjelenítése. Szerk. András Edit –, Mélyi József –, Pető Andrea. Bp. 2022. 117.

*azt sem, aki áldott állapotban volt. A szerencsétlen asszony a gyalázat fölötti elkeseredésében öngyilkosságot követett el.*⁸⁸

Mindkét napilap esetében a cikkek majdnem mindegyikében szerepel olyan esetleírás, amelyben az áldozatot az ellenséges katonák meggyilkolják, miután erőszakot követtek el rajta. Ez – azon túl, hogy az ellenség kegyetlenségére is rámutat – értelmezhető egyfajta „megtisztulásként” is: a megerőszakolt nő tragikus körülmények között meghal, így emléke megmaradhat „tisztának” és „érintetlennek”.⁸⁹ Azokban az esetleírásokban, melyekben az áldozat életben marad az erőszak után, majd öngyilkosságot követ el, ebben az értelmezésben olyan, mintha saját maga választaná ugyanezt az utat. Ez az értelmezés egyébként nem csak a propagandaszövegekben jelenik meg: magyar nők naplóbejegyzései alapján arra lehet következtetni, hogy a front közeledtével egyre több nőben valóban felmerült az öngyilkosság gondolata, sőt voltak, akik valóban meg is ölték magukat a nemi erőszaktól való félelem miatt.⁹⁰

A *Magyarság* egy cikkében⁹¹ két olyan történetet is olvashatunk, amelyekben vagy az egész család öngyilkosságot követ el az erőszak után, vagy pedig a férj lövi le a feleségét, majd magával is végez. Ezekben az esetekben elsősorban az az értelmezés olvasható ki, mely szerint a nemi erőszak a férfi rokonokra nézve is „szégyent” és a család becsületének elvesztését jelképezi. Ezt az állapotot a férfiak lányaik vagy feleségük megölésével és az öngyilkossággal igyekeznek megszüntetni.

6. 3. Az erőszak egyes szám első személyű elbeszélése

A nemi erőszokról szóló beszámolókból majdnem minden esetben egyes szám harmadik személyű beszámolókat olvashatunk. Ezeket a történeteket vagy kívülálló szemtanúk vallomásaiból tudjuk meg, vagy maguk az újságírók narrálják el. Ez az elbeszélésmód nemcsak a propaganda szövegeiben bukkan fel, hanem a háborús nemi erőszokról szóló másfajta beszámolókból (például egódokumentumok, interjúk) is rendszeresen előfordul. A megerőszakolások áldozatai rendkívül ritkán kapnak lehetőséget arra, hogy maguk

⁸⁸Krasznaja Zvezda, 1942. 02. 13.; 04. 28.; 06. 06.

⁸⁹Meggyalázott asszonyok, kifosztott üzletek, agyonlőtt proletárok jelzik a szovjet nagyszalontai „felszabadítást”. *Magyarság*, 1944. 10. 07.

⁹⁰Kunt G.: Kipontozva... i. m. 46–47.

⁹¹*Magyarság*, 1944. 10. 07.

beszéljenek, illetve gyakran az ilyen esetek (és általánosan a szexualitás) tabusítása és a szégyenérzet miatt inkább a történetek elhallgatása mellett döntenek.⁹²

A *Magyarságban* két olyan cikket találtam,⁹³ amelyekben egyes szám első személyben beszélnek a nők az erőszakról, ezek közül az egyik esetben azonban konkrét erőszak nem történik, ugyanis a cikkben megszólaló fiatal lánynak sikerül elmenekülnie a szovjet katonák elől. A *Krasznaja Zvezdában* csak egyetlen olyan cikk jelent meg a vizsgált időszak alatt, amelyben a megerőszakolt nő maga meséli el a vele történeteket.⁹⁴ Mivel mindkét megtörtént erőszakról szóló szöveg láthatóan megkonstruált történeteket tartalmaz, amelynek fókuszában elsősorban nem a megerőszakolt nő által átélt személyes tapasztalat áll, ezért nem kezelhetők egyértelműen ennek forrásaként, hanem sokkal inkább az atrocitáspropaganda termékei. Valójában mindkét esetben azok az „elvárt”, illetve helyesnek tartott viselkedésminták kerülnek fókuszba, amelyeket az újságírók maguk is a megerőszakolt nőkhez kötnek. Emellett azok a megküzdési stratégiák is megjelennek, amelyeket az áldozatoknak „választaniuk kell”, ha vissza akarják szerezni a kontrollt önmaguk felett.

A *Magyarság* esetében egy 1944. november 5-én megjelent szövegről van szó, amelyben az újságíró (Bágyoni Andor) egy fiatal lánnyal beszélget, aki megosztja vele megerőszakolásának történetét. Miután vőlegénye elesett a fronton, a cikk főhősnője a harcoló katonáknak nyújt segítséget: leveleket ír és csomagokat küld nekik, majd mikor olvas egy hirdetést, amit egy megvakult hadnagy adott fel, úgy dönt, hogy Budapestre megy és feleségül megy hozzá, hogy egész életében ápolhassa. Ezzel kapcsolatos kétségeit a következőképpen foglalja össze: „—Minél inkább közeledett a találkozás ideje, annál inkább marcangolta lelkemet a riadt szorongás. Hátha mégsem tudok a felesége lenni, hátha nem lesz elég erőm a szép, nagy tethöz.”⁹⁵

Mielőtt azonban elutazhatna a hadnagyhoz, megérkeznek lakhelyére a szovjet csapatok. A lány nem bújik el előlük, édesanyja kifejezett kérésére sem, hanem szembenéz azzal, ami vár rá. Megerőszakolásáról a következőképpen beszél: „—Akkor sem féltem, amikor az a részeg állat felvont géppisztollyal belépett a házukba. Egyenesen felém. Mintha valaki rám uszította volna, mint a veszett kutyát... Hideg borzongással hull szemére majdnem átlátszó szemhéja.— Az Üdvözlégyet suttogtam, amikor megragadott a durva kar. A Szűzanya drága védelmét kértem. A Szűz kegyelmét... Üdvözlégy Mária, az Úr van teveled, áldott vagy Te az asszonyok között... — S némán mozog a szája, félek, hogy elájul. De nem, összeszedi magát.

⁹²Pető A.: Elmondani az elmondhatatlant i. m. 84

⁹³Magyarság, 1944. 11. 05.; 12. 05.

⁹⁴Krasznaja Zvezda, 1942. 02. 13.

⁹⁵Bágyoni Andor vasárnapi levele: A vörös nász. Magyarság, 1944. 11. 05.

— *Most már erős vagyok, most már tudom, hogy nagyobb csapást nem mérhet rám az Isten. Most már nem félek attól, hogy gyenge leszek és megfutamodok a vak hős elől. Érzem, a sors hozzáláncolt, örökké. Egyek vagyunk mi ketten, az irgalmatlan háború két rokkantja. Előttünk ki kell, hogy nyíljen az Ég kapuja, nekünk nagyon boldognak kell lennünk...*”⁹⁶

Az erőszakos közösülés részleteiről szinte semmit nem tudunk meg, a katona szándékát egyedül a „felvont géppisztoly”, az erőszak megtörténtét pedig a „mintha valaki rám uszította volna, mint a veszett kutyát” kifejezések sejtetik. A lány az eset után bizonyosságot nyer: most már úgy érzi, hogy készen áll a házasságra a vak katonával. Saját traumatikus élményét a hadnagyéval állítja párhuzamba, mikor a „háború rokkantjaiként” utal magukra. A szöveg hősnője a hagyományos, keresztény női értékek követésébe kapaszkodik, a történet így pedig egyfajta mártírtörténetté válik, melyet a vallásos elemek (például az Üdvözlégy suttogása az erőszak közben) csak tovább erősítenek.

A *Krasznaja Zvezda*-ban egy egészen más típusú történettel találkozhatunk. A cikk 1942. február 13-án jelent meg, a benne leírt történetet szerzője személyes élményként tálalja. Egy faluban az ott megpihenő katonákhoz futár érkezik, aki két levelet ad át otthonról a fiatal parancsnoknak: az egyik az édesanyjától, a másik a lánytestvérétől jött. A leveleket ezután hangosan felolvassák a katonáknak. A tiszt testvére a következőképpen beszél levelében a megerősokolásáról: *„Szervusz, drága testvérem, Nyikolaj! Azért írom neked ezt a levelet, hogy megtudd, mit műveltek a németek a te testvéreddel, Jevdokijával. Decemberben bejött hozzánk három német a lakásba. Az első éjszakán a vezetőjük bemászott az ágyamba. Megütöttem a fején. Kiáltott valamit a másik kettőnek, és mindhárman rám vetették magukat. Anyám közbe akart avatkozni, ezért a németek bezárták a pincébe. Egészen reggelig kínoztak engem. Két bordámat eltörték, a bal szememet kiütötték. Reggel majdnem teljesen meztelenül kihajítottak az utcára.*”⁹⁷ Ebben a leírásban ugyan bővebb leírást olvashatunk az erőszakról, azonban kétségtelenül megfigyelhető, hogy (az áldozatok által elbeszélte történetekhez hasonlóan) alig tudunk meg részleteket, sőt, az elbeszélés meglehetősen száraz és érzelemmentes, és a megerősokolás megtörténtére csak utalás történik („mindhárman rám vetették magukat”, „egészen reggelig kínoztak”).

Végül a szöveg főszereplője, magyar sorstársával éles ellentétben, a bosszúállást választja megoldásnak: *„Hogyan fogok élni ezután, nem tudom. Már régen megöltem volna magamat, ha nem akarnék bosszút állni ezeken a pokolfajzatokon. Így, ha egy kicsit meggyógyultam, elmegyek a partizánokhoz. Lehet, találkozunk majd veled valahol a harcban. Csak nem fogsz*

⁹⁶Uo.

⁹⁷Belorusszija zsgyot! (Belorusszija vár!) Krasznaja Zvezda, 1942. 02. 13.

engem már megismerni, Nyikolaj! Legyél egészséges és erős, kedves testvérem. Küzdj bátran. Várunk Belorusszijába.”⁹⁸

A nő úgy gondolja, hogy két út áll előtte, ha vissza akarja szerezni a kontrollt saját maga felett: vagy öngyilkosságot követ el, vagy pedig csatlakozik a partizánokhoz. Emellett a nő korábbi, valószínűleg „passzív” állapotából kimozdulva maga is részt akar vállalni a megszállók elleni harcban, hogy ezáltal bosszút álljon a rajta elkövetett erőszakért, így a szöveg egyfajta követendő példát is állít a lakosság felé. A magyar cikktől való nagyfokú eltérés megmagyarázható azzal, hogy a Szovjetunióban mind a partizánmozgalomban, mind a Vörös Hadseregben aránylag nagy számban harcoltak nők, így a bosszúállás és a partizánokhoz való csatlakozás egy lehetséges túlélési stratégia lehetett a megszállt szovjet területeken élő nők számára, ami azonban magyar oldalon teljesen hiányzott.⁹⁹

7. Az elkövetőkhöz kapcsolódó motívumok

Az elkövetőkhöz aránylag kevés visszatérő motívum kapcsolódik. Mind a *Magyarságban*, mind a *Krasznaja Zvezdában* három-három esetben fordul elő, hogy a cikkek szerzői megemlítik a katonák részegségét az elkövetés pillanatában.¹⁰⁰ Ezzel az ellenség mértéktelen és szinte leállatiasodott viselkedését igyekeznek megmutatni.

A *Krasznaja Zvezda* esetében emellett a német katonák romlottságát és dekadens életmódját sokszor hangsúlyozzák, amelyhez felhasználnak a németek által a megszállt területeken felállított bordélyházakról,¹⁰¹ illetve nemi betegséggel fertőzött hadifoglyokról szóló beszámolókat. Mivel a Szovjetunióban a prostitúció hivatalosan tiltva volt, így a Wehrmacht tábori bordélyairól szóló történeteken keresztül a szovjet és a német társadalmat erkölcsi szempontból is szembe lehetett állítani.¹⁰² A téma gyakoriságát az is mutatja, hogy összesen

⁹⁸Uo.

⁹⁹A nők partizánmozgalomban való részvételéről lásd: *M. V. Valahnyina*: Ucsasztyije zsenscsin v partizanszkom dvizsenyii v godi Velikoj Otyecsesztvennoj vojni. 10. (2021) 2. sz. 85–89.

¹⁰⁰Magyarság, 1944. 10. 07.; 11. 05.; 12. 05.; Krasznaja Zvezda, 1941. 08. 09.; 12. 10.; 1942. 01. 07.

¹⁰¹A Wehrmacht tábori bordélyjaival kapcsolatban lásd még: *K. V. Szak*: Zsenszkaja povszednyevnoszty v okkupacii: szekszualnoje naszilije v dokumentah i szovjetszkij propagangye. *Questio Rossica*. 12. (2024) № 2. 601–616.; *Mühlhäuser, R.*: Eroberungen i. m. 214–240.; és *Jeffrey Burds*: Sexual Violence in Europe in World War II, 1939–1945. *Politics and Society*. 37. (2009) 2. 39.

¹⁰²A prostitúció elleni küzdelemről a Szovjetunióban lásd: *M. I. Mirosnyicsenko*: Otyecsesztvennaja isztoriografija konca 1970-h–2010-h gg. o vtorom etape borbi sz prosztyituciej v SZSZSZR. *Isztoricseszskije, filozsfszskije, polityicseszskije i jurigyicseszskije nauki, kultorologija i isztkussztvovegyenyije. Voproszi tyeorii i praktyiki*. Tom 8. (2011) № 2. 131–135.

tizenkét olyan cikket találtam,¹⁰³ amelyekben előkerül a tábori bordélyok említése, ahová a németek erőszakkal hurcolták el a női lakosságot. A nemi betegségeket négy cikk említi.¹⁰⁴

8. Narratívák és magyarázatok az erőszakra

A következőkben két-két szöveget szeretnék megvizsgálni mindkét napilapból aszerint, hogy azokban milyen narratív keretekben jelenik meg az erőszak és mik azok a magyarázatok, amelyeket a cikkek szerzői adnak ezekre az esetekre. Mind a négy szöveg a nemierőszak-ábrázolások tipikus példájának tekinthető. Különlegességüket az adja, hogy rendkívül erősen és világosan látszanak bennük a különböző magyarázatok és narratívák.

8. 1. Magyarság

A *Magyarság* esetében az első szöveg *A zsidó és az állatember* címet viseli és 1944. november 3-án jelent meg az újság lapjain. A cikk a nemi erőszakot leíró történetet a bolsevizmus és a zsidóság kapcsolatáról szóló elmélkedéssel indítja: „*A bolsevizmus nem más, mint a zsidóság és az általa leigázott állatember irgalmat nem ismerő küzdelme a világ feletti totális uralom megszerzéséért. Az Ószövetségben számtalan példát találunk arra, hogyan kínozták meg és irtották ki a zsidók legyőzött ellenségeiket. Ezt az emberirtást valósította meg a zsidóság később is mindenütt, ahol hosszabb-rövidebb ideig hatalomra jutott. A zsidó bolsevizmusnak egyik legnagyobb bűne az, hogy teljesen kipusztította az uralma alá került területeken a magasabbrendű embertípust s nem hagyta élni csak az emberiség szeméjtét, az állatembert, akinek nincs más kívánsága, mint legprimitívebb állati ösztöneinek kiélése. Ennek az állatembernek nincs és nem lehet szava zsidó kényurái ellen, akik viszont nagy örömmel szabadítják rá az uralmuk alá hajtott állatembereket a frissen birtokba vett területekre, eszközül használva fel őket annak a talmudi parancsnak megvalósítására, melynek értelmében a gójok, vagyis a nemzsidók legjobbját is meg kell ölni!*”¹⁰⁵

Az idézetben egyszerre jelenik meg az antiszemitizmus és a „barbár Keletről” alkotott elképzelés is. A szerző értelmezésében a zsidóknak endelmeskedő szovjet katonák nem

¹⁰³Krasznaja Zvezda, 08. 01.; 09. 11.; 12. 27.; 1942. 01. 07.; 03. 25.; 03. 31.; 04. 10.; 04. 28.; 04. 29.; 05. 29.; 06. 04.; 06. 06.

¹⁰⁴Krasznaja Zvezda, 1941. 12. 27.; 1942. 03. 25.; 04. 29.

¹⁰⁵A zsidó és az állatember. *Magyarság*, 1944. 11. 03.

mások csupán, csak akarattal nem rendelkező „állatemberek”, akik feladata a zsidó hódítás elvégzése. Ehhez kapcsolódik az ellenség katonáinak végletes dehumanizálása, mikor azt állítja a szerző, hogy ezek az „állatemberek” valójában nem képesek másra, csak a „saját állati vágyaik kielégítésére”. Ugyan a nemi erőszakról konkrétan ebben a részben még nem esik szó, azonban ez a mondat már ezt is előrevetíti. Emellett a részletből az is világos, hogy milyen sorsot szánának a magyaroknak a szovjetek, mikor arról esik szó, hogy a „zsidó bolsevisták” „teljesen kipusztították az uralmuk alá került területeken a magasabbrendű embertípust”.

Ebbe az ideológiai paradigmába illeszkedik bele a szovjet katonák erőszakoskodásának leírása: *„Tószeg községben is a zsidók által Európára szabadított állatemberek kegyetlenkedtek. Itt a község egyik kispapjának leányát egy szovjet tiszt hajánál fogva kihurcolta lakásából, hogy megbecstelenítse. Egy másik tisztára el akarta ragadni tőle a zsákmányt és lelőtte. A megrémült leány sikoltására édesatyja előrerohant, fejét ragadott és agyonűjtötte a bolsevista tisztet. A vörös katonák erre durva ütlegetések kíséretében a piacra vonszolták a magyar apát és felakasztották egy eperfára. Közben előkerült egy harmadik orosz tiszt is, aki értesülve az eseményekről, elrendelte, hogy egy kilométeres körzeten belül a falu minden lakosát, a csecsemőktől kezdve gyilkolják le. A véres kegyetlenkedésről és az embertelen rémtettéről német páncélos csapatok vettek fel jegyzőkönyvet, amikor később sikeres ellentámadásokkal visszafoglalták a falut.”*¹⁰⁶

A szerző egy „gyakorlati példán” keresztül szemlélteti a cikk előző bekezdésében megfogalmazottakat. A történet főszereplője az apa, aki lánya „becsületét” féltve megöl egy szovjet tisztet, amiért a szovjetek megbüntetik a falut (az azonban, hogy valóban kiírtották-e a lakosságot nem derül ki egyértelműen, ugyanis csak a parancsról olvashatunk, illetve ha ez megtörtént, felmerülhet a kérdés, hogy akkor ki mondta jegyzőkönyvbe a történetet). Lényeges aspektus az is, hogy a lányt a cikk írója az erőszaktevők szemszögéből nevezi meg, mikor „zsákmánynak” hívja, ezzel megerősítve azt a narratív keretet, mely szerint a szovjet katonák nem mások, csak „állatemberek”, akiket mindenben csak állati ösztöneik vezetnek és a nőkre is csak mint „zsákmányra”, vágyaik kielégülésének forrására képesek tekinteni. A „szovjet tiszt a hajánál fogva” húzza ki a lányt a házból, ezzel egy egészen őseMBERI képet rajzolva elénk, majd a történet úgy folytatódik, hogy a két szovjet tiszt gyakorlatilag összeveszik a lányon, ez a veszekedés pedig egészen gyilkosságig fajul. Ez az elbeszélés csak még inkább ráerősít az előbb részletezett állatiasságra.

¹⁰⁶Uo.

Lényeges kiemelni azt is, hogy a szövegben a nemzetiségnevek és a melléknevek használata is beszédes. Míg az apa kapcsán a „magyar apa” szó szerkezet szerepel, addig a szovjet tisztek említésénél vagy a „szovjet”, vagy a „bolsevista”, vagy pedig az „orosz” szó kerül elő. Tehát esetükben egyaránt figyelmet kapott mind a vélelmezett nemzeti, mind pedig az ideológiai hovatartozás is.

A második szöveg a nemzetiszocialista pártvezető, politikus, Hubay Kálmán Magyar Rádióban elhangzott beszédének írásos változatából való, ami a *Magyarság* hasábjain 1944. december 8-án jelent meg. A következő olvasható benne a nemi erőszak kapcsán: *„És idézem becstelen emléketeket, ti Czap és Bajza nevű dombrádi rongyok, akik nyolc bitang cimboráttal mutogattátok az október 23-án Dombrádra bevonult szovjet bestiáknak, hogy hová rejtőztek a tiszta magyar anyák, az érintetlen magyar szüzek s röhögtetek, amikor a részeg vadállatok 13 éves, fejletlen magyar leánykák szüzességét tépték fel és elégitették ki rajtuk állati vágyukat. Röhögtetek és nem tudtátok, hogy jön a megtorlás, hogy három napig tart a véres orgia és túl enyhe büntetés volt számotokra, hogy október 26-án, mikor csapataink újra bevonultak Dombrádra, a feldühödött és asszonyaink tisztaságát féltő katonáink úgy lőttek le benneteket, mint a rühes kutyát!”*¹⁰⁷

A felvázolt történet egyfajta „példázatot” tartalmaz, amelyben a főszerepet az antihősök játsszák: két áruló, akik elárulták a szovjeteknek, hogy hová rejtőztek a településen élő nők. Hubay szóhasználata beszédes: az árulókat „dombrádi rongyoknak” nevezi, ezzel kifejezve áruló mivoltukat. Az, hogy „úgy lőtték le őket, mint a rühes kutyát” ezt csak tovább erősíti. A szovjet katonákra használt kifejezések egyrészt dehumanizálják őket, másrészt utalnak a Vörös Hadsereg barbárságára („szovjet bestiák”, „részeg vadállatok”, „elégitették ki rajtuk állati vágyukat”). Az áldozatok megnevezései („tiszta magyar anyák”, „érintetlen magyar szüzek”) a nők szakrális mivoltára utal, akik így vagy „anyaként”, vagy „szűzként” (egyben „leendő anyaként”) magasztosulnak fel. Emellett a „tisztaság” és az „érintetlenség”, vagyis a hagyományos, keresztény női erények hangsúlyozásával az áldozatokat egyfajta keresztény mártírszerepbe is belehelyezi Hubay. A „13 éves fejletlen leánykák szüzességét tépték fel” mondatrész pedig egyszerre szolgálja az ellenséges katonák dehumanizálását, és rendkívül képszerűen utal a megerőszakolt kislányok „ártatlanságának”, szakrális mivoltának elvesztésére is.

A nemi erőszak később is megjelenik a szövegben: *„Idézlek téged, kis, 14 éves Pap Mária, akit Gyálligeten, Jelics Ferenc utca 4. számú kis házatokban anyád mellől, a bunkerből*

¹⁰⁷Kitartás! Éljen Szálasi! Hubay Kálmán beszéde a budapesti rádióban. *Magyarság*, 1944. 12. 05.

húztak ki a sztyeppe vadjai és miután hat bestia becstelenítette meg tiszta, gyermeki lányságodat, agyonlőttek a kéj és a mámor, a gyilkolás és rablás professzionistái. Ne bánkódj, kis Mária, te tiszta maradtál azután is, hogy a vad horda keresztülment rajtad: tiszta maradt a lelked és az angyalok közé felszállott szűzi magyar életed szent áldozat volt azért, hogy felismerjük kötelességünket és ha kell, tíz körömmel védjük meg a kis magyar Máriák tisztaságát. Idézlek mindnyájatokat, élők és halottak és idézem elsősorban azokat, akik fennren hirdették a bolsevizmus nemességét, építő szocializmusát, akik a nemzetiszocializmussal szemben vak éstehetetlen gyűlölettel harcoltak és testvérekként várták a vörös hadsereg tagjait: ezt akartátok? Így akartátok? Ezt képzeltétek? Ezt vártátok?”¹⁰⁸

Hubay igyekezett minden részletet megnevezni benne az áldozattal kapcsolatban (a nevét, a korát, a konkrét utcát és házat, ahol lakott), ezzel még hétköznapiabb emberré tenni azt a kislányt, akit a leírás szerint hat szovjet katona megerőszakolt, majd meggyilkolták. Az egyedi esetből Hubay eljut az általános következtetésig azzal, hogy a „kis Máriák tisztaságának” megvédéséről beszél. Emellett fontos még kiemelni, hogy mondanivalójával a „kétkedőket” szeretné leginkább meggyőzni, akik már legszívesebben feladnák a harcot és nem hisznek azokban a történetekben, amelyek a szovjetek kegyetlenségéről terjednek. Az áldozatra itt is a keresztény mártírokra jellemző szóhasználatot utal (például „tiszta maradt a lelked” vagy az „angyalok közé felszállott szűzi magyar életed”) és az előző szövegrészlethez hasonlóan „bestiákként” és „vad hordaként” jellemzi a szovjet katonákat, amivel újra állatiasságukat fejezi ki.

Hubay a nemi erőszakkal kapcsolatos gondolatmenetet a következőképpen zárja: *„Hát nem láttátok, hogy a kegyes frázisok a Szovjet szelídségéről és humanizmusáról nem egyebek, mint a hatezer éves zsidó ravaszság propagandafogása, hogy elbódítván a hiszékeny, nem zsidó népeket, rájuk eresszék a sztyeppe vad hordáit, janicsároknak hurcolják el a magyar fiatalságot és az örök zsidó a szadizmus és kéjvágy vigyorgásával kacagjon a félvad szovjet állat karmai között remegő-ringó magyar szűz szégyene és gyalázata fölött?”¹⁰⁹* Látható, hogy – a korábban ismertetett cikk szerzőjéhez hasonlóan – ő is a zsidók által kreált összeesküvésként magyarázza a szovjetek által elkövetett erőszakot.¹¹⁰

¹⁰⁸Uo.

¹⁰⁹Uo.

¹¹⁰Ez a „zsidó világuralom” általános antiszemita értelmezésének egy változata: eszerint a Szovjetuniót is „a zsidók” irányítják, ahogy az Amerikai Egyesült Államokat is.

8. 1. Krasznaja Zvezda

A *Krasznaja Zvezda* esetében az első írás Ilja Ehrenburg szovjet író 1941. augusztus 12-én megjelent cikke, amely a *Bosszút állni!* címet viseli. A cikk egy konkrét erőszakos leírását tartalmazza. A Vörös Hadsereg tagjai két német katonát ejtenek fogságba, majd egyiküknél találnak egy szovjet útlevelet, amelyet eredetileg egy tizennyolc éves orosz lány, a szülészeti ápolónőként dolgozó Jekatyerina Mihajlovna Mihajlova részére adtak ki. A német, akinél találták, hazudik valamit arról, hogyan került hozzá véletlenül a dokumentum, azonban a társa elmeséli a valós történetet:

„Bolsoje Pankratovo nevű faluban jártunk. Ez hétfőn volt, 21-én, [a cikk 1941. augusztus 12-ei megjelenése miatt valószínűsíthetően júliusban, – K. G.] reggel négy órakor. Ő végigment a falun, bement minden házba, a parasztoktól elvette a pénzt és a tárgyaikat, megfenyegette őket, hogy lelövi az összes lakost. Azután bementünk a kórház épületébe. Ott volt az orvos és a lány. Azt mondta a lánynak: »Kövessen a parancsnokságra, le kell ellenőriznem az iratait.« Láttam, ahogy [a lány – K. G.] a mellénysebébe rejtette az útlevelet. Elvitte [a másik katona – K. G.] őt a kertbe, a kórház mögé, és ott megerőszakolta. Azután a lány kiszaladt a mezőre, kiabált, látszott, hogy elvesztette az eszt. [A másik katona – K. G.] elkapta, és hamarosan visszatért, megmutatta nekem a véres útlevelet.”¹¹¹

Ehrenburg is részletesen foglalkozik az áldozat személyével: egy tizennyolc éves, fiatal lányról van szó, aki ápolónőként dolgozik a település kórházának szülészeten, ami az ártatlanság és áldozatvállalás képzetét kapcsolja hozzá. A német katona hazug módon csalogatja magával a kórház mögé a naiv lányt, ahol erőszakot követ el rajta, majd a lány kellemetlenséget okoz neki, ezért egyszerűen meggyilkolja. Az útlevelet egyfajta trófeaként viszi magával.

Ehrenburg a történet ismertetése után maga is levonja a saját következtetéseit: *„Íme Jekatyerina Mihajlovna Mihajlova története, egy orosz lányé, aki mindössze tizennyolc éves volt. Ezt a történetet meg kell ismernie minden embernek az országunkban. Nézem a fényképet, és elsötétül a tekintetem a gyűlöletről. Látom, ahogy ez a primitív vadember, egy a sok közül, akit Adolf Hitler nevelt fel, a halálba taszította a lányt.”*

Az áldozat és az elkövető között éles különbségek húzódnak: az áldozat egy mindössze tizennyolc éves, tisztességes, becsületes lány, az elkövető ezzel szemben pedig egy „primitív vadember”, akinek ideológiai hovatartozása kiemelt fontossággal bír („egy a sok közül, akit Adolf Hitler nevelt fel”). A cikk befejező része még inkább ráerősít erre a különbségre:

¹¹¹Ilja Ehrenburg: Otomsztyity! (Bosszút állni!) Krasznaja Zvezda, 1941. 08. 12.

„Félelmetes, aljas teremtmények! Megbecstelenítették és meggyilkolták őt, egy lányunkat, testvérünket... Vannak olyan érzések, amelyekre nincsenek szavak. De itt nem is szavak kellenek, hanem golyók. Bosszút állni Mihajlova elvtársnőért! Bosszút állni mindenért!”¹¹² A cikk szerzője ekkor már többes számba vált át („félelmetes, aljas teremtmények”, „megbecstelenítették és meggyilkolták”), ezáltal az egyszeri eset általános jelenséggé válik. Az elkövetőkről itt már csak mint teremtményekről beszél, ezzel még inkább dehumanizálva őket. Az áldozatot „lányunknak” és „testvérünknek” nevezi, hogy ezzel közel hozza őt az olvasóhoz. „Mihajlova elvtársnőnek” is szólítja, amivel a kommunista ideológiához kapcsolja. A történetet ideológiai szembenállásként értelmezi: a tisztességtelen, romlott „fasiszták” és a tisztességes „kommunisták” harcaként. Az utolsó mondatokban ezen kívül egyértelművé teszi a szovjet katonákhoz intézett felhívást azzal, hogy az erőszaktevők megbüntetésére és bosszúra szólít fel.

A második cikk 1942. április 10-én jelent meg a napilapban, ennek szerzője ismeretlen. A cikk a *Fel asszonyaink becsületéért!* címet viseli, és egy frissen felszabadított faluban feltárt nemierőszak-esetek leírásával kezdődik. A szöveg írója amellet érvel, hogy a német katonák által a megszállt szovjet területeken elkövetett tömeges nemi erőszak az egyik legszörnyűbb atrocitás, és a Vörös Hadsereg katonáinak az a feladata, hogy mihamarabb véget vessenek ennek.

A szerző a következőképpen elemzi a németek viselkedését: „A német fasiszták, akik szemtelenül meggyalázzák a szovjet nő becsületét, kéjvágó állatok. Elherdálták az ifjúságukat Németország nyilvános házaiban, és a bűnbarlangok erkölcsét tették magaviseletük hitvallásává a megszállt országokban. A tankok és repülőgépek rohamának nyomában jöttek az erőszaktevők mocskos tömegei a német hadsereg egyenruhájában, hogy halált és siralmat hozzanak a dolgozó népek számára. Ha minden megszállt ország lakossága számukra szolgál, akkor a nőkre csak mint aljas vágyaik kielégítésére szolgáló kellékként tekintenek.”¹¹³ Majd később ezzel állítja szembe a szovjet társadalom „erkölcsi felsőbbrendűségét”: „Hazánk felnevelte egészséges, tiszta és becsületes emberek nemzedékét. A szovjet fiúk és lányok már nem ismerik a forradalom előtti idők aljasságát és képmutatását megengedett kicsapongásával, a nyilvános házakkal, a prostitúcióval. Elfoglalva városainkat, a németek mindenekelőtt nyilvános házakat nyitottak a tisztek és a közkatonák számára, és erőszakkal odahurcoltak fiatal asszonyokat és lányokat.”¹¹⁴

¹¹²Uo.

¹¹³Za cseszty nasih zsenscsin! (Fel asszonyaink becsületéért!) Krasznaja Zvezda, 1942. 04. 10.

¹¹⁴Uo.

Ebben a szembeállításban újra ideológiai szembenállás jelenik meg, mégpedig a kommunista és a kapitalista világ oppozíciója: a „forradalom előtti világ” „romlott” és „képmutató” erkölcstelenségét állítja szembe a korabeli Szovjetunió „tisztességes”, szigorú erkölcsösségével. Németország társadalma ugyanehhez a „rég világához” tartozik, és ennek eredménye a német katonák viselkedése is a szovjet nőkkel szemben. A cikk írója a németeket „kéjvágyó állatoknak” nevezi, ezzel is kiemelve viselkedésük brutalitását és nem emberi voltát. Ezután hangsúlyoz is egy konkrét esetet arról, hogy Kurszkban a németek egy Puskin nevét viselő színházat alakítottak át bordélylá, ami ugyancsak civilizálatlanságukat és a másik kultúra iránti tiszteletlenségüket támasztja alá.

A továbbiakban a nők társadalmon belüli szerepét és a rájuk leselkedő német veszélyt is tovább fejtegeti: *„A nő mint jövődöbeli anya a nemzet büszkesége. Törödéssel és tisztelettel veszik körül. De a német erőszaktevők számára nem léteznek semmilyen emberi törvények, számukra nincsen szégyenérzet, nincsen könyörület, nekik szívük sincs.”*¹¹⁵ A nő a magyar példához hasonlóan mint „jövöndöbeli anya” az élet továbbadásának szimbólumaként, egyfajta szentségként jelenik meg, akire a németek veszélyt jelentenek, ezt akarják meggyalázni, teljessé téve ezzel gyözelmüket a szovjet hadseregben harcoló férfiak és a teljes szovjet társadalom fölött is. Ezzel kapcsolatban fontos azt is kiemelni, hogy az ilyen jellegű cikkekben megjelenik egy éles váltás a háború előtti szovjet nődiskurzushoz képest, ugyanis a korábbi „harcias, szocialista nő” képét egy sokkal konzervatívabb, a „nő, mint jövődöbeli anya” képe váltja fel.¹¹⁶

A szerző cikke végén újra a Vörös Hadsereg katonái felé fordul: az ő kezükben van a megoldás, és az ő feladatuk, hogy a megszállt területeken elkövetett nemi erőszakért bosszút álljanak. Ebben az értelmezésben a németek által a szovjet nőknél elkövetett nemi erőszak valójában a szovjet katonák mint férfiak vereségét és szégyenét testesíti meg, így az ő érdekük is, hogy véget vessenek ennek.

¹¹⁵Uo.

¹¹⁶A háború előtti szovjet nődiskurzusról és a szovjet nők háborúban való részvételéről bővebben lásd: *Anna Krylova: Stalinist Identity from the Viewpoint of Gender: Rearing a Generation of Professionally Violent Women Soldiers in 1930s Stalinist Russia. Gender&History. 16. (2004) 3. 626–653.; Anna Krylova: Soviet Women in Combat: A History of Violence on the Eastern Front. Chicago. 2010.*

9. Összegzés

Dolgozatomban a nők elleni erőszak megjelenítését vizsgáltam két napilap, a magyar *Magyarság* és a szovjet *Krasznaja Zvezda* cikkeiben. A cikkek esetében azonosítani lehetett a leggyakrabban előforduló szavakat és azokat a visszatérő motívumokat, amelyekre legtöbbet támaszkodtak az újságírók a nemi erőszak elbeszélésekor. Látható, hogy az erőszak leírásához a napilapokban minél emocionálisabb töltetű szavakat igyekeztek használni a szövegek szerzői, ami hozzájárulhatott az ellenség dehumanizálásához és az esetek súlyosságának érzékeltetéséhez is. Mind az áldozatokkal, az elkövetőkkel és az erőszak körülményeivel kapcsolatban is hasonló motívumok tűnnek fel mindkét esetben. Az áldozattá váló nők önálló aktorként kifejezetten ritkán jelennek meg, inkább a nekik segíteni próbáló férfiak és az elkövetők állatiassága kerül a történetek előterébe. Ezzel a cikkek szerzői inkább a férfi olvasókat igyekezhetek megszólítani. A vizsgált lapokban az erőszakról egyes szám első személyű elbeszéléseket is olvashatunk, azonban ezek inkább a nők „helyes” viselkedéséről szóló példázat funkcióját töltik be. A *Magyarság* esetében ilyen a keresztény női értékek propagálása, a *Krasznaja Zvezdában* pedig a bosszúállás és az ellenség elleni harc, mint követendő példa.

A két-két, bővebben elemzett szövegben nemzeti-ideológiai szembenállásként értelmezik az erőszakot, amely így a *Magyarság* esetében az erkölcsi jó oldalán álló „keresztény magyarok” és „zsidó bolsevisták”, a *Krasznaja Zvezdában* pedig a „kommunista szovjetek” és az erkölcsi rosszat megtestesítő, züllött „fasiszta” németek harcaként jelenik meg.

Vizsgálatomat magyar esetben 1944 őszére, a *Krasznaja Zvezdánál* pedig csak a német–szovjet háború első évére, az 1941. június 22-től 1942. június 23-ig terjedő időszakra korlátoztam, ezért tanulmányom csak a téma egy kisebb részét érintette. A vizsgált időszakokban mindkét ország hadserege nagyrészt védekező hadműveleteket folytatott, így mind Magyarországon, mind a Szovjetunióban különösen fontossá vált a harcoló egységek harci moráljának fenntartása és ösztönzése a háború további folytatására, így az atrocitáspropagandát is fokozottan ennek a célnak vethették alá.